

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра історії української літератури, теорії літератури та літературної
творчості

Особливості формування національної ідентичності героїнь романів “За
Перекопом є земля” А. Левкової та “Доця” Т. Горіха Зерня

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня “бакалавр”
студентки 4 курсу бакалаврату
освітньої програми
“Українська мова, література та
західноєвропейська мова”
Макогін Софії Валеріївни
Науковий керівник:
канд.філол.н., асистент Рябченко М. М.

«Допущено до захисту»

Протокол засідання

кафедри назва кафедри....

протокол No___ від «___»_____20___ року

завідувач кафедри _____(підпис)

КИЇВ - 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ	
1.1. Поняття національної ідентичності та способи її художньої репрезентації в сучасній прозі.....	7
1.2. Постколоніальний та травматичний підходи як методологія аналізу творів А. Левкової та Т. Горіха Зерня.....	12
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНІ МОДЕЛІ САМОУСВІДОМЛЕННЯ ГЕРОЇВ У СЕРЕДОВИЩІ ІСТОРИЧНИХ ЗЛАМІВ	
2.1. Пошук коріння та подолання імперських міфів у романі “За Перекопом є земля” А. Левкової.....	20
2.2. Формування ідентичності через чин і волонтерство в романі “Доця” Т. Горіха Зерня.....	26
2.3. Топос Криму та Донбасу як чинники національного самовизначення персонажів.....	32
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	

ВСТУП

Поняття національної ідентичності є головним для розуміння того, ким є людина у світі, як вона сприймає себе, свою культуру, походження та місце у суспільстві. У сучасному світі, що охоплений війною, глобалізацією, культурними й історичними змінами, розуміння й збереження національної свідомості постає важливим процесом, а література – ресурсом зображення процесу формування національної свідомості.

Цю проблему осмислює Анастасія Левкова у кримському романі “За Перекопом є земля”, де головна героїня протягом усього твору намагається сформуванню власну ідентичність, незважаючи на історичні, культурні зміни та внутрішні коливання. Це питання також репрезентує Тамара Горіха Зерня у романі “Доця”, де головна героїня крізь волонтерство, допомогу близьким утверджує свою національну свідомість.

Питання ідентичності в літературі, зокрема в українському контексті, привертало увагу багатьох дослідників. Так, В. Агеєва у своїй праці розглядає зв’язок між пам’яттю, спогадами та ідентичністю в сучасній українській літературі, наголошуючи на тому, як літературні тексти стають простором для конструювання культурної свідомості [Агеєва 2014]. З. Алієва досліджує імагологічні аспекти, аналізуючи, як національні стереотипи впливають на формування ідентичності персонажів у художній літературі [Алієва 2023]. О. Висіч звертається безпосередньо до роману “За Перекопом є земля”, акцентуючи на дихотомії “свій/чужий” у кримському наративі та її ролі в осмисленні просторової ідентичності [Висіч 2023]. Водночас П. Горінов підкреслює значення становлення національної ідентичності українців як основи для збереження державності, що резонує з тематикою роману Левкової [Горінов 2022].

Ці дослідження створюють теоретичну базу для аналізу того, як індивідуальний пошук ідентичності героїні переплітається з колективним

досвідом нації. Українські літературознавці також звертаються до романів “За Перекопом є земля”, “Доця” та ширшого контексту сучасної прози.

Д. Бутько у кваліфікаційній роботі аналізує конструювання ідентичності в романі Левкової, звертаючи увагу на психологічні та соціальні чинники, що впливають на головну героїню [Будько 2024]. К. Подоляк розглядає твір як “кримський роман про пошук ідентичності”, наголошуючи на його значенні для осмислення українського Криму в культурному та історичному вимірах [Подоляк 2023]. І. Рудійко ставить питання про те, як читати український Крим через призму роману, підкреслюючи його роль у формуванні нового погляду на втрачений простір [Рудійко 2023]. Ці праці свідчать про зростаючий інтерес до твору Левкової як до тексту, що відображає сучасні реалії та водночас пропонує глибокий психологічний портрет героїні, яка шукає себе в умовах розриву з минулим і невизначеності майбутнього.

У романі “За Перекопом є земля” ідентичність головної героїні розкривається через її взаємодію з кримським простором, сімейними спогадами та історичними подіями, такими як анексія Криму 2014 року. Цей твір є не лише історією особистого становлення, а й відображенням ширшого процесу переосмислення національної ідентичності в умовах глобалізації та травматичного досвіду. Як зазначає М. Козловець, феномен національної ідентичності зазнає викликів у глобалізованому світі, що робить літературу важливим інструментом для її збереження та осмислення [Козловець 2019, с. 376]. У цьому сенсі роман Левкової стає частиною ширшої тенденції в українській літературі, яка шукає відповіді на питання “хто ми є?” через художнє слово.

Після 2014 р. в українській літературі особливу увагу було відведено творам про війну, які відображали військові дії та душевні переживання цивільних. В. Тютюн аналізує як жінки-письменниці зображували цей досвід на прикладі роману “Доця” Т. Горіха Зерня [Тютюн 2024]. У своїй кваліфікаційній роботі Д. Голенко фокусується на екзистенційній проблематиці роману “Доця”,

досліджуючи як явище війни стає не лише національною, а й особистісною проблемою [Голенко 2024]. О. Пухонська розглядає головну героїню роману “Доця” як травмовану з дитинства. Потрапляючи у чужий світ Донбасу, героїня швидко починає сприймати його своїм [Пухонська 2021, с. 209]. Н. Розінкевич проводить екокритичний аналіз твору, вказуючи на важливості збереження зв’язку із природою та вивчає зміни природи й руйнування ландшафту у воєнних умовах [Розінкевич 2025, с. 96].

Таким чином, дослідження романів “За Перекопом є земля” та “Доця” є важливим внеском у розуміння як літературних, так і соціокультурних процесів в Україні.

Актуальність дослідження. Незважаючи на наявність окремих розвідок, сьогодні бракує комплексних досліджень, що аналізують цю тему крізь призму індивідуального досвіду персонажів. Формування національної ідентичності набуває особливого значення в сучасних реаліях життя, в період війни, історичних та соціальних змін. Відповідно, цю тему варто глибоко аналізувати у сучасних українських творах.

Мета дослідження - проаналізувати особливості формування ідентичності героїнь у романах “За Перекопом є земля” А. Левкової та “Доця” Т. Горіха Зерня.

Для реалізації мети поставлено такі завдання:

1. Визначити теоретичні засади дослідження ідентичності в літературі.
2. Окреслити специфіку аналізу художнього твору крізь призму постколоніальної критики та студій травми.
3. Простежити особливості національного становлення головної героїні в умовах превалювання імперських міфів.
4. Проаналізувати роль чину та волонтерства у формуванні ідентичності головної героїні роману “Доця”.
5. Проаналізувати топоси Донбасу та Криму як чинників національного самовизначення.

Об’єкт дослідження: романи “За Перекопом є земля” А. Левкової та “Доця” Т. Горіха Зерня.

Предмет дослідження: художні особливості та специфіка зображення пошуку національної ідентичності.

Методи дослідження. У роботі застосовано філологічний метод, постколоніальні студії та студії травми.

Теоретико-методологічною основою дослідження є праці зарубіжних (Е. Саїда, Г. Бгабги) і українських (М. Павлишина, М. Рябчука, Т. Гудорової, О.Романенко) дослідників із питань постколоніального дискурсу; праці літературознавців (Т. Урись, Н. Лисака, Л. Донченко, В. Агеєвої), що стосуються вивченню ідентичності у літературі.

Апробація результатів. Окремі положення дослідження були апробовані на конференції “Філологія ХХІ століття: нові дослідження і перспективи”. Тези доповіді оприлюднено у збірнику “Тези Х Всеукраїнських наукових читань за участю молодих вчених “Філологія ХХІ століття: нові дослідження і перспективи”.

Структура роботи. Дослідження складається із вступу, двох розділів, висновку та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Поняття національної ідентичності та способи її художньої репрезентації в сучасній прозі

Ідентичність – “сконструйовані за допомогою культури самосприйняття індивіда, самоусвідомлення власного існування як особистості у взаємозв’язку з іншими індивідами – членами культурної спільноти” [Проскурова 2009, с. 282].

Поняття ідентичності, а особливо національної, займає визначне місце в літературознавстві. Нині, коли незалежність нашої держави вкотре хочуть похитнути, література зі своїми підходами до вкрай важливих тем допомагає людям утвердити своє розуміння самоідентифікації та патріотизму.

Одним із найважливіших типів ідентичності є національна ідентичність – усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації і держави.

Українська держава мала складну історію, перебуваючи у складі різних країн. Звичайно, це вплинуло на становлення національної свідомості. Вже маючи власну державу, український народ може впевнено відстоювати національну самоідентифікацію. Відразу після здобуття незалежності постала необхідність змінити засади національно-культурної самосвідомості, домодерні уявлення про її обумовленість, напередвизначеність, незмінність [Агєєва 2014, с. 185]. Після 1991 р. пошук самоідентифікації для українського народу утвердилось як нова важлива домінанта. У літературі почали звучати ще сильніше думки про національну ідентичність, визнання себе як українця. О. Романенко зазначає, що українська нація перебувала в стані перехідної (транзитної) ідентичності (тип сприйняття минулого, заснований на засадах переосмислення колоніального і постколоніального досвіду). А у літературі з’явилися твори, що демонструють історію України як досвід збереження колективної та індивідуальної ідентичності [Романенко 2016, с. 118].

Багато українських дослідників зверталися до теми національної приналежності та її значення у літературознавстві.

Т. Урись зазначає, що художня література в першу чергу закладає емоційну складову національної ідентичності, формує розуміння про націю, традиції, історичну пам'ять [Урись 2021, с. 186-187]. Дослідниця вказує, що кожен твір має важливий виховний вплив, а творчість класиків є уроками, які потрібно вивчити для майбутнього. Т. Урись наводить як приклад Т. Шевченка, що крізь століття доносить ідею національного самовизначення. Також творчість письменників другої половини XIX століття, де відбилися ідеї боротьби проти рабства та плекання власної ідентичності [Урись 2021, с. 186-187]. Таким чином, автор “виховує” читачів, закладає важливі думки про самоідентифікацію через призму героїв своїх художніх творів. До того ж, у літературі містяться важливі концепти – образи, символи, архетипи, топонімія, які апелюють до самосвідомості і автора, і читача [Урись 2021, с. 187].

Л. Донченко зазначає: “Мовний та етнокультурний фактори – це провідні чинники самоідентифікації, а до проблем ідентичності є два підходи: есенціалізм, що устійнює уявлення про вроджене і незмінне, те, що має абсолютну ідентичність і не залежить від зовнішнього контексту. Натомість дискурсивний підхід сприймає ідентичність як те, що перформативно породжується діями, які ефективно функціонують у певному континуумі” [Донченко 2014, с. 186]. Тобто, самоідентифікація у літературознавстві частіше розглядається як динамічний процес, що може змінюватись під впливом різних чинників: соціальних, історичних, культурних.

Поняття “ідентичність” у художньому тексті формується через дитинство, спогади героя, його вчинки протягом твору, діалоги з іншими персонажами, монологи. Отже, літературний твір репрезентує це поняття як те, що протягом певного періоду часу може змінюватись, трансформуватись або ж руйнуватись. І на це впливають різні ситуації, вибори персонажів.

Т. Саврасова-В'юн вказує, що ідентичність варто розглядати як процес інтерпретації різних відомостей особи про себе й інших завдяки ставленню до досвіду крізь призму індивідуальної культури [Саврасова-В'юн 2024, с. 271].

Н. Лисак у науковій праці “Національна ідентичність та національні образи в літературі: розходження і точки дотику” розглядає ці два поняття і міркує, чи варто їх ототожнювати. Дослідниця робить висновок, що національні образи – це маркери, що апелюють до ідентифікації автора і читача. Тому національна ідентичність та національні образи є взаємозалежними елементами [Лисак 2011, с. 79].

Ще одним важливим чинником у розумінні національної свідомості є мова. Мова, якою говорить чи думає герой твору, часто стає виразником його самоусвідомлення, відображає його належність до певної культури чи соціальної групи. У творах, де присутній конфлікт між кількома мовами чи діалектами, цей аспект набуває особливого значення, адже вибір мови може символізувати вибір між різними аспектами “я” героя. І. Лисий вказує, що у сучасній українській літературі мовне питання пов'язано з контекстом русифікації, надаючи ідентичності додаткової глибини” [Лисий 2014, с. 147]. Так мова постає у художньому творі важливим інструментом для осмислення самотності героя.

О. Романенко зазначає, що “війна деформує цілісність особистості, перетворюючи на фрагментарну, амбівалентну, транзитну, постколоніальну ідентичність” [Романенко 2023, с. 109]. Це важливо в контексті романів “За Перекопом є земля” і “Доця”, адже війна на територіях впливає на утвердження самоідентифікації головних героїнь.

Художня репрезентація ідентичності в сучасній прозі здійснюється через низку образних і наративних засобів. Можемо окреслити основні з них:

1. Образи, етнокультурні архетипи, символи, топонімія – постають, як маркери національної ідентичності.

2. Важливим чинником формування є мовний аспект, адже він відображає культурну та суспільну належність героя.

3. За допомогою внутрішніх монологів, діалогів, спогадів формується національна самобутність.

4. Національні образи постають своєрідними маркерами, які апелюють до самоідентифікації.

Варто зазначити, що українські письменники часто зверталися до зображення ідентичності у своїй творчості.

Однією з особливостей є звернення до пам'яті як основи самосвідомості. У прозі О. Забужко героїні повертаються до спогадів про родину чи історичні травми, як-от Голодомор, щоб зрозуміти свою належність до культури. Соціальний вимір проявляється через напругу між індивідуальним і колективним. У творах письменниці героїні протистоять суспільним стереотипам, прагнучи гармонії [Логвинюк 2022].

Олекса Стороженко у своїй творчості створював власну концепцію української ідентичності, виводячи на перше місце українську мову як ідентифікатор “свого”. Також автор звертався до побуту українців та московитів, протиставляв ці дві культури, вказуючи на кардинально різну ментальність [Пойда 2024, с. 10].

Л. Таран теж висвітлює проблему осмислення ідентичності. Наприклад, у новелі “Сповідь Софії Оксамитової” увага прикута до роздвоєності головної героїні. Дівчина, з одного боку, відчуває себе україркою, а з іншого боку, її гнітить та дратує все українське. Важливу роль у тексті відіграє дзеркало, героїня дивиться в нього, але бачить себе без обличчя. Таким чином, виникає опозиція я — інший, а дзеркало вказує їй на власну невизначеність [Дашко 2022, с.4].

Аналізуючи оповідання В. Домонтовича “Без ґрунту”, Т. Григоренко вказує, що автор висвітлив різні моделі самоідентифікації і таким чином змусив читачів переосмислити національні коди, переглянути систему цінностей. В.Домонтович

намагається створити нову колективну ідентичність, що базується на самотності особистості та створенні гуманних норм життя [Григоренко 2014, с. 294]

В. Амеліна у творі “Дім для Дома” на прикладі однієї родини показує, як історичний контекст впливає на утвердження самосвідомості. Вони не можуть відпустити радянське минуле, і це не дозволяє їм рухатися далі. Наприклад, героїня Ольга, яка є вчителькою історії, не хоче відкривати архіви колективної пам’яті і чути “нову правду”, її посттоталітарна свідомість відкидає й заперечує дійсність [Федорів 2025, с. 241]

Отже, інтерес до питань національної ідентичності в українському літературознавстві останніми роками зріс. Після проголошення Незалежності постала думка про зміну національної свідомості та уявлення про неї. Через літературні твори можна репрезентувати, як формується, змінюється ідентичність, з якими проблемами стикаються герої на шляху до утвердження власного “я”. Література закладає емоційну складову національної самоідентифікації. Ідентичність у художніх творах постає як динамічний процес, який з часом може змінюватись, руйнуватись. У літературі вона репрезентується через мову героя, внутрішній світ, життєві обставини. Письменники часто зверталися до теми самоідентифікації і змальовували її у своїй творчості. У творах О. Забужко, О. Стороженка, Л. Таран, В. Амеліної та В. Домонтовича вона пов’язана із переосмисленням минулого, пошуком власної незалежності, утвердження самотності України та її національних кодів. Таким чином, література постає важливим простором для осмислення ідентичності.

1.2. Постколоніальний та травматичний підходи як методологія аналізу творів А. Левкової та Т. Горіха Зерня.

Визначаємо національну ідентичність як усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації і держави. У літературі ідентичність – процес

динамічний, що формується через образи, архетипи, топонімію. Національна ідентичність українського народу формувалась під постійним тиском інших держав, що завадило їй відбутися повною мірою. Тож, з цього боку, важливо застосувати постколоніальний та травматичний підходи, аби дослідити колоніальне минуле, оскільки воно вплинуло на формування нації й ідентичності.

Хоча Україна не була в класичному сенсі колонією, однак зазнавала колоніального панування від сусідніх держав, тож можемо вживати термін “постколоніальний дискурс”.

О. Сінченко зазначає, що розглядаючи взаємини Росії, як центр монополії, і України, як колонії, важливо звернути увагу, що Україна не тільки територіально, а й історично та ментально сприймалась Росією як частка етнічної приналежності [Сінченко 2014, с. 110]. У цьому контексті доцільно аналізувати вплив російської пропаганди у досліджених мною романах “За Перекопом є земля” А. Левкової та “Доця” Т. Горіха Зерня.

Отже, витоки постколоніальної теорії пов’язані з працею Е. Саїда “Орієнталізм” (1978 р.). Він аналізує, як Захід створював образ Сходу через текстову та культурну репрезентацію, що була тісно пов’язана з колоніальною владою. Е. Саїд стверджує, що Орієнталізм є не просто науковою дисципліною, а системою влади та знання, що легітимувала колоніальне панування. На його думку, дискурс орієнталізму формують три чинники: 1) академічний (Схід виступає об’єктом наукової рефлексії); 2) образний (орієнталізм як спосіб думки, що вносить розрізнення між Сходом і Заходом); 3) корпоративна інституція контактування зі Сходом (способи владування Заходу над Сходом) [Сінченко 2014, с. 109].

Якщо Е. Саїд артикулював поняття орієнталізму як дискурсу, у якому європейська культура визначила себе з позиції явної переваги, а європейська культурна традиція сформувалася занадто “євроцентричною” і зверхньою щодо свого погляду на Схід, то, Гомі Бгабга запропонував ідею “ефективної культурної

гібридності”, своєрідного “стану за межами” [Слоневська І. Б., Пірошенко С. Ю., Калашкін О. 2020, с. 22].

Бгабга розглядає межі культур як мобільні, рухомі, зазначає, що відтворення культури “за межами” стає художньою стратегією нашого часу, наративом перехідного стану життя на “порубіжжі” [Слоневська І. Б., Пірошенко С. Ю., Калашкін О. 2020, с. 22]. Це стан, у якому суб’єкт має причетність до двох культур, але жодна з них не є повністю власною. Суб’єкт, звертаючись у пошуках своєї ідентичності до власного коріння, уже не має можливості бути цілковито своїм “у домі”, адже відчув на собі вплив колонізатора й іншої метакультури; проте і в цій культурі метрополії він не став своїм, а залишається гостем, екзотичним прибульцем зі Сходу, отож, змушений опановувати новий простір “між”.

Таким чином, постколоніальна теорія розглядає ідентичність як гібридну конструкцію, що пояснює перехідний стан суб’єкта “на порубіжжі”. Цей підхід буде застосовано при аналізі пошуку ідентичності головної героїні роману “За Перекопом є земля” А. Левкової.

Колонізація – це не лише про географічну прив’язаність, а й про ментальну, культурну. Українська культура протягом довгого проміжку часу творилась під контролем та впливом Росії, яка повністю знецінювала все українське. У цьому контексті література постає важливим культурним механізмом впливу. На тлі російської агресії у сучасній українській літературі з’явилась велика кількість творів, присвячених цій тематиці, де повною мірою проявляється постколоніальний дискурс.

Марко Павлишин один із перших заговорив про український постколоніальний дискурс. У своїй статті “Козаки в Ямайці”, автор розмежовує поняття “антиколоніалізм” та “постколоніалізм”, розглядаючи антиколоніалізм як форму заперечення імперського панування, а постколоніалізм, як переосмислення та прийняття [Павлишин 1992]

Також Павлишин вказує на основні стратегії культурного колоніалізму:

1. Культура як ієрархія, де культура метрополії вища за колонізовану.
2. Міф про універсальність колонізатора.
3. Невидимість колонізованих.
4. Формування історичних міфів.

Тобто, з погляду М. Павлишина розглядаємо антиколоніалізм і постколоніалізм як різні поняття, не ототожнюємо їх.

Інший дослідник, М. Рябчук у своїй праці “Від Малоросії до України” теж досліджує постколоніальний дискурс і проблеми, які були в українській культурі. Він вводить поняття “креольська ідеологія”, що вказує на позицію, яка поєднує елементи імперського і національного дискурсу, але не виходить із колоніальної логіки мислення. В цьому сенсі Україна постає як простір гібридної ідентичності, у якому й надалі існують імперські ідеї та ідеали, що походять від минулого культурного досвіду [Рябчук 2000, с. 153-155].

Рябчук зазначає, що російськомовна інтелігенція переживає кризу. Адже, з одного боку, вона не може повністю ототожнювати себе з українською культурою, а з іншого боку, вона не готова визнати свій діаспорний статус. Дана проблема існує й наразі в українському середовищі. Частина російськомовного населення не можуть повністю прийняти українську ідентичність як власну, живучи колоніальним минулим. Ця думка М. Рябчука є особливо важливою для дослідження у романі “За Перекопом є земля” А. Левкової впливу імперських міфів, мови, традицій на героїню.

У постколоніальному дискурсі також важливими постають дослідження травматичного минулого народу, яке починає втілюватися у мистецтві. Війна, Голодомор, знищення української інтелігенції, Чорнобильська катастрофа, вторгнення Росії – це колективні травми, які залишаються у пам’яті українців назавжди. Через художні форми література дозволяє переосмислювати травми, не забувати історичні катастрофи, які зафіксувались у колективній пам’яті.

За Лі Гілмором, травма розуміється як “трансформативна зустріч із насиллям, травмуванням або шкодою, що корінним чином змінює сприйняття людиною себе самої”. Травма може розглядатися як індивідуальний досвід, або ж як колективний. Основною відмінністю колективної травми від індивідуальної є відсутність елементу раптовості, таке потрясіння набуває характеру прогнозованої катастрофи [Старостенко 2025, с. 280].

Т. Гундорова, досліджуючи це питання зазначає, що особливого значення у сучасній літературі набуває категорія генерацій і пам’яті покоління. У цьому контексті можна згадати ідеї Фанона, який перший наголосив на травматичності колоніалізму. І він ставив перед генераціями такі завдання:

1. У кожного покоління своя функція, яку він має або виконувати, або зрадити.

2. Важливо пам’ятати, що в нерозвинених країнах попередні покоління протистояли наслідкам колоніалізму, і в той час підтримували розгортання національної боротьби.

3. З розумінням ставитися до спротиву батьків, навіть якщо воно мовчазне [Гундорова 2014, с. 30].

Питання генерацій особливо важливе у дослідженні романів “За Перекопом є земля” А. Левкової та “Доця” Т. Горіха Зерня, де покоління по-різному переживають складне колоніальне минуле, а також теперішні історичні зміни.

Роман травми, як зазначає Т. Гундорова, це жанр постколоніальної літератури, який розгортається і в посттоталітарній культурі [Гундорова 2014, с. 34]. У літературі через пам’ять, поведінку, мову, ідентичність можна переосмислити минуле. В цьому контексті Т. Гундорова аналізує повість “Солодка Даруся” М. Матіос, де крізь долю Дарусі зображено травматичне минуле, базоване на історії часів УПА.

Звертаючись до теми феномену травматичного письма, О. Романенко зазначає, що після 2014 року з’явилися нові художні тексти, присвячені подіям

війни на сході [Романенко 2021, с. 42]. Аналізуючи їх, дослідниця звертає увагу на особливе значення голосу, адже він в оповідачеві пробуджує Іншого, звертається до Іншого, розповідає про пережите. Важливою є думка, що в романі травми сходяться досвід пережитого, досвід висловленого, досвід осмисленого [Романенко 2021, с. 43]. В цьому контексті варто розглянути як травматичний досвід героїнь у романах “За Перекопом є земля” та “Доця” вплинув на утвердження національної ідентичності.

В. Матвієнко аналізуючи вірші Б. Гуменюка вказує на термін “національна травма”, що постає як подія, яка у свідомості індивіда програється знову і знову, й укорінюється у людській свідомості. Таким чином, травма діє на націю так само, як особиста травма на індивіда [Матвієнко 2019, с. 65].

Отже, за допомогою постколоніального та травматичного підходу можна комплексно дослідити процес формування ідентичності у героїнь романів “За Перекопом є земля” та “Доця”. Зокрема, розглядаючи ідентичність як гібридне, динамічне поняття, звертаючись до питання генерацій та пам’яті поколінь, аналізуючи значення голосу, що пробуджує Іншого, а також зіставляючи досвід пережитого, висловленого та осмисленого.

Висновки до розділу

Перший розділ бакалаврської роботи присвячений теоретичним засадам дослідження ідентичності, постколоніальному та травматичному підходам у літературознавстві.

У розділі з’ясовано, що тема ідентичності є нині актуальною та важливою.

Праця Т. Урись демонструє, що автор виховує читачів, впливає на них та їхнє самовизначення, а художні тексти передусім закладають емоційну складову національної ідентичності. Дослідники вказують, що ідентичність – динамічний процес, який змінюється протягом життя персонажів, і з часом він може трансформуватися або руйнуватися.

Література дає змогу заглиблюватися у внутрішній світ героя, розкриваючи його думки, почуття та мотиви, а також показує, як зовнішні обставини – суспільство, культура, історичні події – впливають на його становлення. У літературі важливим фактором самовизначення персонажа постає мова, відображаючи належність до певної соціальної чи етнічної групи. У художніх творах національні образи стають своєрідними маркерами, що апелюють до національної ідентичності.

Отже, ідентичність у літературі є складним, актуальним та багатограним феноменом. У контексті сучасної української літератури вона набуває особливого значення як відображення національних процесів і водночас індивідуального шляху героїв до самопізнання.

Важливим підходом для дослідження романів “За Перекопом є земля” А. Левкової та “Доця” Т. Горіха Зерня є постколоніальні студії. Ідеї дослідників Е. Саїда, Г. Бгабги, М. Павлишина та М. Рябчука дозволяють окреслити основні особливості даного підходу та його значення в українському літературознавстві. Ідентичність розглядається як гібридний процес, де суб’єкт перебуває на “порубіжжі”. Поняття “антиколоніалізм” та “постколоніалізм” є явищами, які не ототожнюємо. Важливою для дослідження є думка про “креольську ідеологію”, в якій поєднується і імперський, і національний дискурс. Іншим важливим методологічним підходом для дослідження є студії травми. Література, зображуючи колективні травми, допомагає осмислити їх. Теоретичні засади Лі Гілмора, Фанона, Т. Гундорової та О. Романенко вказують на актуальність питання генерації та пам’яті поколінь, досліджують феномен травматичного письма, вказуючи на особливе значення голосу та досвід пережитого, висловленого, осмисленого.

Ці висновки стають основою для практичного дослідження пошуку ідентичності у романах “За Перекопом є земля” А. Левкової та “Доця” Т. Горіха Зерня. Саме теоретичні засади допоможуть у практичному блоці краще й глибше

зрозуміти шляхи персонажів та осмислити становлення ідентичності у соціально-історичному контексті.

РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНІ МОДЕЛІ САМОУСВІДОМЛЕННЯ ГЕРОЇВ У СЕРЕДОВИЩІ ІСТОРИЧНИХ ЗЛАМІВ

2.1. Пошук коріння та подолання імперських міфів у романі “За Перекопом є земля” А. Левкової

Головна героїня роману “За Перекопом є земля” А. Левкової є етнічною росіянкою, яка проживає на території Криму. З самого дитинства дівчинка розуміла, що не відчуває себе належною до росіян, і протягом усього твору намагається знайти себе та подолати нав'язані імперські міфи.

Роман поділений на три частини, які тісно переплетені з життям та становленням героїні. Перша частина розповідає про дитинство дівчини, її перші кроки у пошуку себе, знайомство з представниками різних національностей. Друга частина вже містить розповідь про студентське життя; третя – становлення дорослої персонажки, її свідомий вибір ідентичності, що відбувається на тлі серйозних історичних зрушень, таких як Майдан та окупація Криму.

Головна героїня роману з дитинства стикається з проблемою розуміння себе та свого місця у світі. “Серед кущів помідорів, кабачків, патисонів, серед троянд і півоній, нарцисів і гіацинтів, біля колонки у центрі городу, до якої ми влітку приєднували шланг і поливали рослини, – серед усього цього я, маленька, почувалась зайва. Третьою зайвою.” [Левкова 2023, с. 18]

Протагоністка досить детально описує членів родини. Із цих розповідей стає відомо про авторитарний вплив чоловіка у сім'ї [Бутько 2024, с. 30]. Про батька дівчина говорить холодно, згадуючи, як він міг підняти руку, як не дозволяв плакати, зазначаючи, що “коли людина плаче, вона жаліє саму себе”. Тато був етнічним росіянином, який приїхав до Криму ще будучи солдатом. Він негативно ставиться до кримських татар та українців. Дядько Рустем був єдиним кримським

татарином серед близьких знайомих. Коли чоловік повісився, батько персонажки заявив: “Ці татари навіть померти нормально не можуть” [Левкова 2023, с. 17].

Мати дівчини хоч і вважала себе росіянкою, проте на вибір доньки не впливала, давала змогу самостійно знайти себе та зрозуміти, ким є вона у багатонаціональному Криму. Саме мама розповіла вже дорослій Оксані деталі родинної історії. Адже її прабабця була репресована, відсиділа в таборах, а першого чоловіка більшовики розстріляли за державну зраду [Котик 2024].

Таким чином, через сімейні негаразди, авторитарний вплив батька, героїня починає ще у ранньому віці шукати своє коріння та утверджувати його.

Важливим чинником, окрім родинного нав'язаного впливу, є соціальне оточення головної героїні. У цьому їй допомагає дружба з кримською татаркою Аліє та українкою Альоною. Спочатку персонажка знайомиться з Аліє, яка була єдиною кримською татаркою у дитсадку. Дівчата швидко потоваришували, головна героїня вивчила кримськотатарську мову і почала часто навідуватися до родини Аліє. Саме там вона почувалась “свою”, могла плакати, розмовляти мовою, яка їй подобалась, слухати кримські легенди, казки, їсти чибереки, янтики, татараш, кобите – все те, що вдома було робити заборонено. Проте, мати героїні, почувши як та слухає кримськотатарський фольклор, заборонила ходити до сім'ї Меметових. Це стало ще одним поштовхом до пошуку чогось окремо від батьківського нав'язаного впливу. Аліє показала дівчині інший світ, де є абсолютно відмінна мова, настрій, пісні, унікальні традиції. Тож навіть переставши спілкуватися з сім'єю Меметових, героїня продовжує шукати себе, власний комфортний простір, відсторонившись від нав'язливих імперських міфів.

Наступним кроком у пошуку ідентичності стає знайомство з етнічної українкою Альоною. Обидві були інтровертками, частіше бачилися дорогою до школи. Та згодом головна героїня заздритиме Альоні, адже дівчина має повне право говорити українською, бо це була її мова, закладена з дитинства. Для

Утаєвої російська з часом перестає бути своєю, що змушує її шукати рідне в інших мовах.

Дружба стає для головної героїні джерелом альтернативного погляду на півострів, допомагаючи їй бачити його як місце єднання культур, а не лише як частину російського наративу, який нав'язує родина. Згадуючи дружбу із дівчатами, головна героїня зазначала: “Аліє вчила нас слів кримськотатарською, а Альона співала українських пісень, і я відчувала, що це мій Крим” [Левкова 2023, с. 40].

Важливим чинником утвердження самоідентифікації є мова, якою персонаж говорить, мислить, це часто вказує на приналежність людини до певної етнічної чи соціальної групи. Головна героїня “За Перекопом є земля” допоки не утвердила повністю власну ідентичність, послуговувалась трьома мовами. Вдома та в школі використовувала тільки російську; з Аліє та її сім'єю – кримськотатарську; говорячи з собою дівчина часто зверталась до української мови. Це вказує на те, що Утаєва не могла до кінця зрозуміти ким вона є, яка мова є для неї найближчою, яка культура є ріднішою. Лише з часом, пройшовши безліч перешкод: Майдан, анексія Криму, втрата рідного міста, – дівчина змогла з впевненістю обрати та утвердити українську ідентичність.

Позбавлення нав'язаних імперських міфів повною мірою починає проявлятися, коли головна героїня починає відвідувати дебатний клуб, у якому дівчина через довгий час відновлює комунікацію з Аліє, продовжує спілкування з україною Альоною, знайомиться із вчителем Ахтемом та хлопцями Борею, Халілом. Ця компанія буде разом, коли почнуться історичні зрушення, коли Крим буде захоплений триколом, коли потрібно буде переховуватися в будинку від “ввічливих”.

Спілкування із багатонаціональним населенням Криму змушує головну героїню ще більше задумуватися про своє місце у цьому світі: “А хто я така поміж ними?” [Левкова 2023, с. 44]. Думками дівчина постійно повертається до цього питання, адже відчуває себе не такою, “примазаною”. Героїня, перебуваючи серед

різних етнічних груп, не могла зрозуміти до якої віднести себе, ця проблема змусила дівчину повертатися і до минулого свого роду, і думати про майбутнє, яке чекатиме її у Криму. Г. Бгабга вказував на стан “порубіжжя”, коли суб’єкт перебуває між двома культурами, але не належить жодній з них. Саме в такому стані перебувала головна героїня роману “За Перекопом є земля”, між українською, російською та кримськотатарською культурою.

Таємниця минулого, пов’язана з історією її дідуся, який служив у НКВС, є для героїні трагічною, але дозволяє осмислити проблему нав’язаних імперських міфів. Ця інформація поглиблює її внутрішню кризу, адже вона змушена примирити любов до сім’ї з незгодою щодо їхньої спадщини. Це відкриття спонукає Оксану шукати власний шлях, відмежовуючись від минулого родини, але зберігаючи зв’язок із Кримом як місцем її дитинства.

Важливий вплив у пошуку коріння та іншого погляду на Кримський півострів створює вчителька української мови Олена Василівна. Спочатку жінка запропонувала взяти участь в олімпіаді, тож дівчина покращувала свої навички, займалась із вчителькою додатково, вдома читала багато літератури. “Мені до вподоби говорити українською, бо з нею з’являюся інша я”, – зазначала Утаєва [Левкова 2023, с. 36]. Таким чином, у головної героїні формується уявлення про три різні етнічні групи: російську, українську та кримськотатарську.

Ще одним персонажем, що змушує головну героїню якомога сильніше задуматись над своєю ідентичністю та ставлення до кожної етнічної групи, є Влад. Окрім любовних стосунків між ними постійно точились дискусії, адже він – мешканець Києва, і зовсім не розуміє Крим. Для нього, то не земля, де живуть люди, а лиш пісок, гори й море. “Він думав, що Крим – це пляжі між горами й морем, і росіяни, точніш, радянці, що обслуговують відпочивальників” [Левкова 2023, с. 106].

Хлопець не намагався зрозуміти дівчину, не допомагав відшукати у багатонаціональній місцевості втрачене “я”. Роман – друг Влада, який сказав

дівчині: “Крим, як і Донбас, - це гангрена на тілі України” [Левкова 2023, с. 204]. Оксана розізлилась на свого хлопця, адже той не став на її захист, лиш сміявся разом з усіма. Таким чином, А. Левкова показала погляд материкових українців на особливості культури та політичної ситуації у Криму [Будько 2024, с. 33]. Можна зрозуміти, що їхні стосунки були приречені з самого початку. Проте дякуючи Владу, Оксана ще більше заглибилась в українську літературу, познайомилась з творами Домонтовича, Підмогильного, захопилася сучасними творами О. Забужко та Ю. Андруховича.

На тлі історичних зрушень і змін, у головної героїні вибудовується власна ідентичність, та втрачається актуальність імперських міфів.

Листопад 2013 р. – Майдан, Оксана відразу починає ходити на мітинги в Криму та підтримувати Україну, потім разом із Альоною їде до Києва. Для Альони це рішення було принциповим, обдуманим, адже вона побувавши за кордоном, побачила що Крим вважають російською землею і до неї ставляться як до росіянки. Головна героїня до кінця не усвідомлювала, чому вона приїхала у вир цих подій.

Побувавши не один раз на Майдані, дівчина допомагаючи українському народу, зрозуміла: “Можливості висловлюватись, думати й говорити, знайомитись і ходити, і їздити. Було ясно, що в Україні ці можливості є. Вони непевні, зі скрипом, крихкі, але є. Саме тому я колись давно вибрала для себе Україну” [Левкова 2023, с. 223]. Дівчина обрала її, тому що Україна не була для неї нав’язливою, це те що вона змогла обрати сама, без ідеологічного впливу, імперського тиску та без батьківських нав’язливих порад. Саме будучи на Майдані в епіцентрі українських проблем, біля поранених студентів, біля Небесної Сотні головна героїня прийняла ту ідентичність, яка їй стала близькою.

Оксана Утаєва дуже любила Крим, проте окупація півострова змусила дівчину думати про переїзд, і в кінці-кінців переїхати до материкової України. Дівчина з самого початку окупаційного процесу залучила іноземних журналістів, фіксуючи всі зміни, які відбувалися, думки людей, напади на військові бази – все

це вона робила у миті коли велика кількість людей просто прийняли незаконно введenu владу. Саме тоді вона вкотре розуміла, що не відчуває себе росіянкою та не може підтримувати російські ідеали.

Події Майдану та окупації Криму розглядаємо як колективну травму, що трансформує ідентичність головної героїні, відповідно до концепції Лі Гілмора. Ці обставини змушують змінити уявлення Оксани про ідентичність та змушують переосмислити належність до півострову.

За дівчиною починає слідкувати ФСБ, знаючи таємниці дівчини, минуле її діда, пропонують їй співпрацю, за що вона зможе дізнатися про своє коріння, минуле свого роду. Героїня розуміючи небезпеку ситуації вирішує переїхати на материкову Україну і продовжувати своє життя там. У потязі вона розуміє: “Тепер – ні слова російською. Ні слова” [Левкова 2023, с. 379]. Важливо, що протягом всього роману читачі не знають ім’я головної героїні, лише наприкінці мати звертається до неї: “Оксано!”. Це теж вказує на обрану нею ідентичність, адже це українське ім’я, яке в кінці відобразило остаточний вибір.

Після початку повномасштабного вторгнення Оксана буде мешкати у західноукраїнському місті і буде приймати біженців та волонтерити. Позбувшись нав’язаних імперських міфів, дівчина нарешті вільно говорить про свою обрану ідентичність.

Отже, подолання імперських міфів та пошук власного коріння формується у головної героїні із самого дитинства. За допомогою дружби із кримськими татарами та українцями дівчина починає помічати вплив російської ідеології і намагається утвердити власну сформовану ідентичність. Другорядні персонажі, які постійно перебувають поруч із персонажкою, допомагають звернути увагу на особливості української культури, її мову та літературу. Ще одним кроком у пошуку власного коріння стає правда про минуле дідуся, який служив в НКВС. Остаточно утвердити власну ідентичність допомагають події Майдану та окупація Криму, де героїня починає підтримувати український народ та виступати проти

російської влади. Таким чином, соціальні та історичні чинники дають змогу Оксані Утаєвій утвердити власне коріння та подолати нав'язані імперські міфи російської держави.

2.2. Формування ідентичності через чин і волонтерство в романі “Доця” Т. Горіха Зерня

Роман “Доця” Тамари Горіха Зерня вийшов друком у 2019 році і одразу здобув премію “Книга року ВВС”. А вже через три роки, у 2022-му, авторка отримала за цей твір Національну премію України імені Тараса Шевченка. Події в книзі розгортаються навесні-влітку 2014 року в Донецьку, на тлі початку російсько-української війни. Головна героїня твору – тридцятирічна дівчина, яку називають Доцею, переживає окупацію рідного міста, втрачає близьких, дім, звичний уклад. Саме крізь цей травматичний досвід письменниця показує процес становлення національної ідентичності, що відбувається через дію – волонтерство, допомогу і спротив. Поняття чину розуміємо тут у значенні активної дії як форми морального і національного самовизначення – дії, у якій ідентичність не лише виявляється, а й твориться.

Шлях Доці до національного самовизначення розпочинається задовго до війни. Як зазначає Т. Гребенюк, головна героїня роману у 17-річному віці вимушено переїжджає до Донецька з містечка Дубровиці на Рівненщині – батько продає квартиру і їде на заробітки до Польщі [Гребенюк 2020, с. 206-207]. Тобто Доця не є корінною донеччанкою й змушена пристосовуватися до іншого, малознайомого культурного простору. Це місце для героїні спочатку було чужим: “Місто, яке жило бурштиновим промислом і довкола промислу, просто не мало застосування для дівчини, яку не видно за державою лопати” [Горіха Зерня 2019, с. 13]. Аналізуючи цей прийом, Т. Гребенюк показує, що Тамара Горіха Зерня будує свою героїню-нараторку на принципі подвійної ідентичності, що стає містком між свідомістю мешканців Донбасу та інших регіонів України [Гребенюк 2020, с. 207].

Така подвійність – це ключ до розуміння процесу формування ідентичності героїні: маючи досвід двох регіонів, у момент кризи вона робить свідомий вибір на користь українства. Її приналежність до української культури не є чимось зовнішнім, нав'язаним, а виростає з власного коріння та родинної історії.

До початку війни Доця живе звичайним життям. Тримає невелику справу (виготовляє вітражі), має друзів, бабу Олю, віднаходить у Донецьку власний дім. Як і більшість мешканців міста, головна героїня не наголошує на своїй національній приналежності, не задумується над нею як над окремим питанням. Та з появою російської влади, з провокаціями та мітингами, спостерігаючи зміну облич рідного міста, Доця опиняється перед необхідністю чітко визначитися: на чиєму вона боці. О. Пухонська у дослідженні “Від історії до Донбасу: ідентичнісний простір війни в романі Тамари Горіха Зерня „Доця“” розглядає головну героїню роману як травмовану з дитинства. Потрапивши у чужий світ Донбасу, вона переживає, як цей простір швидко стає для неї своїм – і це допомагає утвердити ідентичність [Пухонська 2021, с. 209].

Саме через волонтерство Доця починає виявляти і формувати своє національну свідомість найповніше. Спершу вона виходить на проукраїнський мітинг із прапорцем. Потім підготовує українську армію, виготовляє голубці для бійців на блокпостах, передає їжу й ліки. Згодом її волонтерство переростає у щось значно ширше – вона стає координаторкою, організовує евакуацію цивільних, рятує поранених, налагоджує підпільні зв'язки. Показовим є фрагмент твору, де жінка поїхала до бійців: “На позиції ми просиділи годину. Поки вивантажували продукти, доки забрали каструлі, поговорили” [Горіха Зерня 2019, с. 62]. Доця їхала крізь ворожі блокпости, обстріли, аби допомогти всім, хто цього потребує.

Важливою є позиція дослідниці, яка наголошує: у романі “Доця” “жінка” і “боєць” не протиставляються одне одному. У книзі вбивають, чинять опір, борються і виживають здебільшого жінки. Виходить, волонтерство стає у творі формою цілком повноцінного чину – не допоміжного, а основного, що й визначає

національну приналежність героїні. Кожна нова волонтерська дія героїні – це разом з тим і дія самоідентифікації, чергове утвердження свого я через служіння іншим.

Важливим аспектом самовизначення Доці є її відносини з мовою. Як уже наголошувалося в теоретичному розділі, мова героя часто стає виразником його ідентичності. Розглядаючи цей вимір, бачимо: у романі мовний вибір стає для Доці одним зі способів виокремити своїх серед загального хаосу. Аналізуючи комунікативну поведінку та вияви мовної стійкості українців у Донецьку на початку війни та окупації, філологиня І. Ренчка спирається саме на матеріал роману “Доця” [Ренчка 2020]. Тобто мова в творі постає не просто засобом спілкування, а маркером ідентичності, ознакою спротиву, навіть зброєю. Маючи українське коріння, Доця у момент випробування виявляє свою мовну стійкість і таким чином утверджує свою національну приналежність. У переважно російськомовному Донецьку її українська лунає як знак належності до іншої культурної спільноти, до тих, хто залишився вірним Україні.

Ще один важливий чинник формування самоідентифікації героїні – її спільнота. Навколо Доці гуртуються інші донеччани, що стають групою опору: травмований колишній шахтар, охоронець із зв’язками серед криміналу, колишня рестораторка та інші. Розглядаючи цю групу, авторка демонструє: національна ідентичність не формується ізольовано – вона народжується в конкретних людських стосунках, у спільній справі, у взаємній відповідальності. Як зазначалося в теоретичному розділі, ідентичність є динамічним процесом, що формується через дії і взаємодії, – і саме це бачимо у спільноті Доці. Підтримуючи одне одного, рятуючи одне одного, Доця та її однодумці разом несуть на собі вагу опору в окупованому місті. Кожен із них приходить до утвердження своєї української ідентичності власним шляхом. А гуртуючись разом, вони створюють спільноту, у якій ця ідентичність укріплюється.

Цікавим прийомом авторки є чергування трагічних епізодів з абсурдно-комічними. Поряд із описами обстрілів, поранень, втрат, у романі постають побутові деталі: героїня варить борщ, плете маскувальні сітки, спілкується із друзями про звичайні речі. Це показує, що навіть у найстрашніші моменти, люди продовжують жити, виконувати буденні справи. Тому і національна ідентичність постає як спосіб жити, готувати їсти, спілкуватися, страждати.

Важливою є й першоособова форма оповіді у творі. Як зазначає Т. Гребенюк, така форма обрана авторкою спеціально – щоб “Я” героїні легше зливалось з “Я” читача [Гребенюк 2020, с. 207]. Завдяки цьому процес формування національної належності Доці перестає бути лише її особистою історією – він стає простором, який може відчувати кожен український читач. Питання “хто я?”, яке героїня ставить собі й на яке відповідає через активну дію, починає звучати і для читача. Так роман виходить за межі окремої історії, стає твором про колективну ідентичність українців у момент випробування. Читаючи роман, кожен ніби долучається до волонтерського досвіду героїні, проживає її моральний шлях разом із нею.

Серед художніх засобів, якими авторка увиразнює формування самосприйняття героїні, особливе місце посідають внутрішні монологи. Доця весь час веде діалог сама з собою: оцінює свої вчинки, сумнівається, переконує себе йти далі. Ці внутрішні розмови є простором, у якому її національна свідомість артикулюється найповніше. Запитуючи себе, навіщо залишилася в Донецьку, чи правильно робить, що ризикує, чи варто пожертвувати спокоєм заради абстрактної ідеї, вона щоразу приходить до однієї відповіді – так, варто, бо це її країна, її люди, її земля.

Героїня зазначала: “На словах кожен із нас визнавав, що треба їхати. І тим не менше, ми не виїжджали, ми кружляли, як вампіри на припоні, не в силах відійти від свого склепу” [Горіха Зерня 2019, с. 273]. У цих внутрішніх діалогах ідентичність Доці утверджується як осмислена позиція, а не імпульсивна реакція.

Літературна критициня Г. Улюра у рецензії на “Доцю” називає роман книжкою “про симетричні дари” [Улюра 2019]. Тобто все, що віддається в цьому світі: і добро, і зло, – повертається назад. Віддаючи себе боротьбі, своїй країні, людям, головна героїня саме через це знаходить власне “я”. Тож дівчина обирає залишатися на окупованій території і надалі підтримувати українську армію, людей, віддаючи всю себе цій справі. В цьому і є її призначення у світі.

Окрему увагу варто звернути на стосунки Доці з рідними. Її батько, який покинув її і виїхав до Польщі на заробітки, постає у тексті як постать, що уникала відповідальності. Натомість баба Оля – донецька бабуса, у якої Доця жила після переїзду, – стала для неї справжньою опорою. Ця жіноча лінія родини є для героїні не випадковою: саме від бабусі вона перебирає здатність витримувати, не здаватися, тримати дім. Тут варто згадати думку Т. Гундорової про значення категорії генерацій і пам’яті покоління в сучасній літературі [Гундорова 2014, с. 30]: у романі “Доця” спадкоємність між бабою Олею і Доцею – це передача не тільки родинного, а й національного досвіду через жіночу лінію. Коли війна забирає у Доці буквально все, саме внутрішня сила, успадкована від бабусі, дає їй можливість збирати уламки життя заново. Оля теж не хоче їхати зі своєї домівки, залишаючись сильною жінкою навіть у такі страшні моменти життя: “Давай все-таки вивеземо тебе на безпечні села, пересидиш кілька місяців. Баба нізащо” [Горіха Зерня 2019, с. 238]. Отже, її національне самовизначення не виникає з порожнечі, а корениться в конкретних людських історіях, у спогадах про близьких.

У контексті теоретичного підходу травматичних студій (О. Романенко, Т. Гундорова) важливо підкреслити: роман “Доця” належить до жанру травматичного письма. Героїня переживає колективну травму війни – і саме через осмислення цієї травми відбувається становлення нової ідентичності. О. Романенко наголошує: у романі травми сходяться досвід пережитого, висловленого та осмисленого [Романенко 2021, с. 42]. У “Доці” представлено всі три виміри. Героїня переживає війну, розповідає про неї і осмислює пережите, шукаючи в ньому сенс. Саме у

цьому процесі осмислення народжується її національна ідентичність – вже не як даність, а як свідомий вибір.

Важливою особливістю роману є те, що Тамара Горіха Зерня показує самоусвідомлення не як завершений стан, а як процес. Доця в кінці твору – вже не та сама, що була на початку. Її національна свідомість пройшла через випробування, через втрати, через щоденну роботу заради інших.

Отже, у романі Тамари Горіха Зерня “Доця” формування національної ідентичності головної героїні відбувається саме через чин і волонтерство. Із молоді жінки, яка живе звичайним життям у Донецьку, Доця перетворюється на координаторку волонтерського руху, рятівницю, бійчиню. Цей шлях лежить через травматичний досвід війни, через постійні моральні випробування, через мовний і світоглядний вибір. Демонструючи це, авторка переконує: національна ідентичність – не є вродженою, це результат свідомих дій людини в конкретних історичних умовах. Волонтерство в творі постає не просто допомогою, а формою національного утвердження. Через досвід Доці Горіха Зерня показує колективну ідентичність українців, що формувалася в небезпечному 2014 році на Сході країни. Роман таким чином стає одним із ключових текстів сучасної української літератури про становлення національної свідомості крізь чин.

2.3. Топос Криму та Донбасу як чинники національного самовизначення персонажів

Просторовий вимір у досліджуваних романах посідає особливе місце. Топоси Криму в творі А. Левкової “За Перекопом є земля” та Донбасу у романі Т. Горіха Зерня “Доця” постають не лише як географічні координати, а як активні чинники, що формують ідентичність персонажів. Для аналізу просторового виміру цих романів варто залучити концепт “гібридної топографії”, запропонований Я. Поліщуком, як методологічне доповнення. Ці території є не просто тлом для подій, вони виконують важливішу функцію і допомагають жінкам сформувані власне “я”

Я. Поліщук у праці “Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі” вказує: у сучасній українській прозі топос часто стає простором, у якому концентрується історична пам’ять, культурні травми та нацистворчі сенси [Поліщук 2018]. Саме такими є Крим у Левкової та Донбас у Горіха Зерня. Обидва ці простори в українській культурній свідомості тривалий час перебували на периферії, були об’єктами імперської міфологізації, а в певні моменти – навіть забутими материковою Україною. Письменниці виводять простори на інший рівень, надаючи їм важливого значення, навколо них відбувається утвердження національної ідентичності.

Розглянемо спершу топос Криму у романі Анастасії Левкової “За Перекопом є земля”. Працюючи над книгою понад десять років, авторка взяла близько 200 інтерв’ю з більш ніж 50 кримчанами, щоб максимально точно відтворити простір півострова. Завдяки такій ретельній роботі Крим у романі постає як живий, багат шаровий, складний світ, у якому переплетені кримськотатарська, українська, російська, єврейська та інші культури. Письменниця максимально точно описує Крим, вказуючи на назви справжніх вулиць, кафе, які існували в той час, історичні будівлі, що були дуже важливими для кримчан. Використовуючи такі точні обриси півострова, авторка максимально точно змогла передати його настрій, стиль життя та особливості.

Дитинство головної героїні Оксани Утаєвої проходить саме в Криму – конкретніше, в Бахчисараї. Це місто в романі стає центральним топосом, що у дитячій свідомості героїні відкривається в усій своїй повноті: вулиці, базар, ханський палац, кримськотатарські родини, мова, кухня, традиції. Символіка Криму, зокрема ханського палацу в Бахчисараї, відіграє важливу роль у передачі її почуттів. У романі Оксана уявляє: “Палац стояв перед очима, ніби нагадуючи, що Крим – це не лише моє минуле, а й чиясь історія” [Левкова 2023, с. 145]. Цей образ символізує її зв’язок із багатонаціональним спадком півострова, а також тугу за

втраченим домом. Палац стає метафорою її душі – складної, багат шарової, але частково недосязної через анексію.

З раннього дитинства Оксана знаходиться в епіцентрі багатонаціонального простору, де поруч живуть українці, кримські татари, росіяни. Відкриваючи цей простір, з одного боку, вона переймає відчуття “свого” Криму, а з іншого – опиняється перед питанням: ким вона є серед цих культур. Як зазначалося в теоретичному розділі, Г. Бгабга описує саме такий стан як “порубіжжя” – перебування суб’єкта між кількома культурами без повної приналежності до жодної з них [Слоневська І. Б., Пірошенко С. Ю., Калашкін О. 2020, с. 22]. Для Оксани життя у Криму постає у стані “порубіжжя”, тому у дівчини й почалися пошуки власного, ненав’язаного іншими я.

О. Висіч у статті “Свій/чужий у просторі кримського роману Анастасії Левкової „За Перекопом є земля”” аналізує дихотомію “свій/чужий” у кримському наративі та її роль в осмисленні просторової ідентичності [Висіч 2023]. Дослідниця підкреслює: сам простір півострова в романі стає простором постійних переоцінок – те, що в дитинстві здавалося звичним і своїм, у дорослому віці потребує переосмислення. Особливо це стосується радянського дискурсу про Крим, з яким героїня виросла, і кримськотатарського наративу, що його вона починає відкривати, заприятелюючи з подругою Аліє. Дізнаючись усе більше деталей, Оксана поступово усвідомлює: “свій” Крим, який вона знала з дитинства, насправді був Кримом, побудованим на витісненні, на замовчуванні, на підмінах. Справжній Крим – значно складніший, болісніший, та при тому і багатший культурно.

А. Козярук зазначає, що топонімічна одиниця “Крим” несе не лише географічну функцію, а й “орієнтує читачів щодо подій, які розвивалися, а саме: подій у Криму в 2014 році й у тому, що Крим – це територія України” [Козярук 2024, с. 27].

Важливим у формуванні ідентичності Оксани через топос є мотив двох Кримів. Один Крим – радянський, російськомовний, той, що для її родини є ідеальним. Інший Крим – кримськотатарський, корінний, з історією депортації 1944 року, з боротьбою за повернення на батьківщину, з втраченими селами. Поступово відкриваючи для себе цей другий Крим – товаришуючи з Аліє, знайомлячись з кримськотатарськими родинами, слухаючи їхні історії, – Оксана водночас здійснює і процес відмови від радянського міфу, і будування власної української ідентичності. Кожна нова деталь: про депортовані родини, про знесені мечеті, про перейменовані села, – допомагає їй відмежуватися від радянського наративу і знайти власну позицію.

Дослідниця З. Алієва, аналізуючи національні стереотипи в художній літературі, наголошує: уявлення про “свій” простір часто формується через зіставлення з образом “іншого” [Алієва 2023, с. 264]. У романі А. Левкової цей механізм працює подвійно. З одного боку, Оксана через подругу Аліє відкриває кримськотатарського “іншого” – і саме ця зустріч руйнує її радянську картину світу. З іншого, через зіткнення з російським колоніальним наративом героїня починає бачити те, чого не помічала її сім’я – імперську ідеологію, що століттями привласнювала Крим і витісняла з нього корінних мешканців. Таким чином, через протиставлення свій-чужий, вибудовується власна ідентичність.

Головна героїня починає вивчати кримськотатарську мову, занурюватися в кримськотатарську літературу. Це частина її ідентичнісного шляху – жінка обирає той Крим, що його століттями ігнорувала імперія: корінний, кримськотатарський, мусульманський. Оксана характеризує себе як “українізовану росіянку” – і саме крізь Крим, крізь стосунки з кримськими татарами, вона приходить до усвідомлення своєї української ідентичності. Її шлях до української самосвідомості пролягає не лише через українські підручники чи традиції, а й через кримськотатарську літературу, через близькість до того народу, з яким українців об’єднує спільний досвід російського гніту.

Оксана, цікавлячись мовами і літературою, занурюється у фольклор. Цей літературний контекст стає для неї додатковим інструментом самовизначення: через тексти кримськотатарських авторів вона вчиться сприймати півострів очима корінного народу. З цього боку, головна героїня “За Перекопом є земля” починає розуміти складність кримської історії і осмислювати важливість її для кримських татар.

Деталізовані описи кримських пейзажів відображають ностальгію Оксани. У романі є момент, коли вона згадує: “Степи пахли полином, а небо було таким синім, що здавалося, я можу доторкнутися до нього” [Левкова 2023, с. 50]. Цей опис не лише відтворює її дитинство, а й передає тепло й втрату, пов’язані з Кримом. Контраст із пізнішими урбаністичними пейзажами підкреслює її відчуження в новому житті.

Простір Криму в романі А. Левкової виконує одразу кілька функцій.

Передусім, це простір історичної пам’яті, де показано травму депортації кримськотатарського народу. Окрім того, це простір зустрічі культур, у якому формується багатокультурна свідомість героїні. Також це простір втрати, адже після 2014 року Крим стає окупованою територією, а пізніше - недоступною для героїні. Топос Криму в романі є водночас простором набуття і простором втрати, що додає героїні більшого напруження, але допомагає в повній мірі утвердити ідентичність. Рудійко зазначає, що Крим виступає у творі ледь не окремим персонажем, до якого прислуховуються, його вивчають, аналізують, досліджують, тому він відіграє важливе місце у формуванні героїні [Рудійко 2023].

Роман охоплює історію півострова з давніх часів до 1990-х років і до анексії Криму Росією. Анексія 2014 року – переломна точка, після якої Оксана уже не може повернутися додому, не може ходити вулицями свого Бахчисарая: “Тієї весни я відчувала, що все стоїть і нічого нікуди не рухається” [Левкова 2023, с. 215]. Втрата фізичного простору загострює відчуття ідентичності: героїня починає глибоко усвідомлювати, ким вона є саме тоді, коли її домівку відбирають. Оксана

переїжджає до України, після початку повномасштабного вторгнення вона волонтерить, підтримує українців, і таким чином, формує та утверджує свою ідентичність.

Розглянемо топос Донбасу у романі “Доця” Т. Горіха Зерня.

Події роману розгортаються лише навесні-влітку 2014 року в Донецьку, тож часові рамки тут стиснуті і максимальна інтенсивність подій. У романі “За Перекопом є земля” події тривають набагато довше, однак функція топосу залишається такою самою. Простір є чинником, що формує самоідентифікацію героїні. Доця переживає за кілька місяців безліч подій, що підсилює динамічність утвердження ідентичності.

Отже, дівчина переїздить до Донецька із Західної України ще підлітком. Спочатку це місто є для неї чужим, незрозумілим, важким для прийняття. Поступово, протягом кількох років, вона звикає до нього, знаходить тут свою справу та друзів. Донбас стає її домом. “Дім, у якому ти плакала, уже ніколи не буде зовсім чужим”, – зазначає головна героїня роману, що точно описує процес укорінення в донецькому просторі [Горіха Зерня 2019, с. 15].

“А потім ми включили телевізор і побачили стрім з Інститутської. І тіла на Майдані, чорний Хрещатик, оголошення про кількість жертв, яких прибувало з кожною годиною. Я просиділа перед екраном до вечора, а, коли піднялися, страху вже не було” [Горіха Зерня 2019, с. 53], – жінка побачивши всі жахи Майдану, відразу починає підтримувати і допомагати. А коли приходить війна, Доця опиняється перед вибором – і саме топос Донбасу стає тим випробуванням, у якому формується її національна ідентичність. Не покидаючи міста, як це роблять багато інших, героїня залишається, щоб боротися і допомагати всім.

Доця постійно наголошує, що це наша земля, її не можна ображати. Тому в цьому романі топос Донбасу – це топос боротьби. І залишаючись на окупованій території, героїня повною мірою розуміє важливість свого національного вибору.

Багато людей зрадили Донбас, підтримуючи Росію, але Доця мала точну громадянську позицію, яку неможливо зрушити.

Жінка бачить, як рідні вулиці заповнюються невідомі люди з георгіївськими стрічками, як з'являються блокпости, як змінюються вивіски, як зникають знайомі обличчя. Опинившись у такому хаосі, героїня змушена щодня заново визначатися з тим, де її “свій” простір, а де “чужий”, бо межі між цими категоріями постійно зміщуються. Тож саме у такій ситуації прискореної трансформації простору виявляється здатність героїні до національного самовизначення: чим швидше змінюється Донецьк, тим яснішим стає її український вибір.

Аналізуючи цей твір, Т. Гребенюк виокремлює топографічну точність як важливий його прийом – авторка детально описує конкретні донецькі вулиці, райони, об'єкти [Гребенюк 2020 с. 207]. Така топографічна точність повертає Донецьку статус українського міста з конкретною українською історією, конкретними людьми, конкретними вулицями. Тобто авторка пояснює читачеві, що це наш Донбас, із реальними локаціями, людьми, особливостями.

В цьому контексті варто згадати думку М. Рябчука про “креольську ідеологію” – позицію, що поєднує елементи імперського і національного дискурсу [Рябчук 2000, с. 153-155]. Донбас у радянській, а потім і пострадянській свідомості часто конструювався як російський край, із російською свідомістю та мовою. Тамара Горіха Зерня крізь топос Донецька руйнує цей міф. Її героїні – Доця та її однодумці вказують, що насправді це простір де живе багато українських патріотів.

В обох досліджуваних романах топоси Криму і Донбасу опиняються в схожій історичній ситуації – під загрозою, під окупацією. Як стверджує О. Пухонська, ідентичнісний простір війни в романі “Доця” формується саме через зіткнення героїні з ворожою силою на її території [Пухонська 2021, с. 210]. Це твердження підходить і до роману Левкової: ідентичнісний простір Криму також формується крізь зіткнення з російською агресією, з анексією, з втратою. Окупація стає каталізатором, що прискорює і поглиблює процес національного

самовизначення обох героїнь. Оксана наприкінці роману зазначає: вона боїться забути вулиці міста, тож, прагнучи зберегти зв'язок із Бахчисараєм, підписується на бахчисарайські спільноти у соцмережах заради світлин. Цей фрагмент дуже промовистий: коли простір втрачено фізично, він зберігається в пам'яті, у фотографіях, у словах, – і саме завдяки такому збереженню героїня утверджує свою приналежність до Криму як до української землі.

Мовний аспект, важливий і в “Доці”, і в “За Перекопом є земля”, теж тісно пов'язаний з топосом. У Криму героїня Левкової опиняється в багатомовному середовищі: українська, російська та кримськотатарська. Її особистий вибір на користь української мови є разом з тим вибором простору – вона обирає Україну. Доця у романі Горіха Зерня також робить мовний вибір у російськомовному переважно Донецьку – і її українська стає маркером простору, що його вона захищає. Мова в обох творах не існує окремо від простору, а є його частиною, відображає його культурну поліфонію та боротьбу за смисли.

Загалом топоси Криму і Донбасу в досліджуваних романах виконують схожу функцію. В обох випадках простір стає не пасивним фоном, а активним чинником формування національної ідентичності героїнь. Через простір вони усвідомлюють своє коріння, через простір переживають травму втрати, через простір роблять етичний вибір на користь України. Можна сказати, що сам простір у цих творах є героєм, що присутній у кожній сцені, у кожному діалозі, у кожному внутрішньому монологі персонажів. Без Бахчисарая немає Оксани, без Донецька немає Доці – їхні ідентичності органічно сплетені з їхньою територією.

Варто також зауважити: обидві письменниці вдаються до глибокої документальної основи у художньому відтворенні простору. А. Левкова провела сотні інтерв'ю з кримчанами, Т. Горіха Зерня тривало спілкувалася з прототипом своєї героїні-волонтерки і використовувала свій власний досвід волонтерської роботи. Ця кропітка робота перетворює романи на майже історичні свідчення про

два різні простори у момент російської агресії і про формування та вибір ідентичності в цих складних умовах.

Цікавим є також символічний рівень обох топосів. Бахчисарай у Левкової – це місто з ханським палацом, з фонтаном сліз, оспіваним ще О. Пушкіним, і в той самий час – місто кримськотатарської пам'яті. Тобто це місто, де перетинається і імперський, і національний дискурс. Натомість Донецьк у Горіха Зерня постає як місто на межі – між мирним життям і війною, між українським і російським простором. Обидва топоси змушують героїнь обдумати своє місце в цьому просторі.

Образи цих міст у романах також пов'язані із категорією дому. Якщо для Оксани Утаєвої Бахчисарай є буквальним домом її дитинства, до якого вона звикла, без якого взагалі не могла уявити свого життя, то для Доці Донецьк став домом за вибором, який героїня щиро полюбила вже у зрілому віці. Обидві героїні втрачають цей дім через російську агресію. Та саме через втрату вони усвідомлюють своє місце у цьому просторі. Отже, у романах, дім – це категорія, що залишаються з тобою навіть тоді, коли фізично ти його не маєш.

Важливо також зазначити, що обидва простори мають різноманітний етнічний і мовний склад, що теж впливає на формування ідентичності. Крим у Левкової – це поєднання українців, кримських татар, росіян, караїмів, греків, вірмен. Донбас у Горіха Зерня теж багатонаціональний: тут і донеччани різних етносів, і переселенці з усієї країни, і представники різних релігійних громад. Це ускладнює героїням вибір ідентичності, адже існує багато голосів серед яких треба обрати своє. І обидві, в результаті складних пошуків, обирають Україну.

Отже, топоси Криму у романі А. Левкової “За Перекопом є земля” та Донбасу у творі Т. Горіха Зерня “Доця” постають як ключові чинники національного самовизначення персонажів. Крим у Левкової відкривається героїні поступово, крізь дитячу дружбу з кримською татаркою, крізь занурення в кримськотатарську культуру, крізь усвідомлення колоніального минулого. Донбас

у Горіха Зерня випробовує Доцю в умовах війни, змушує її щодня робити вибір на користь українства. Обидва простори в творах є об'єктами російської агресії, що загострює переживання героїнь і вказує на важливість обрати власну ідентичність. Через простір Криму Оксана Утаєва приходить до своєї української самоідентифікації, а через простір Донбасу Доця утверджує її в чині. Топоси, виступають і як простір пам'яті, і як простір боротьби, і як простір втрати. У такій багатовимірності й полягає їхня художня сила в обох романах. Тобто простір у досліджуваних творах – це не лише географія, а повноцінна категорія ідентичності.

Висновки до розділу

У практичному розділі було проаналізовано, як формується національна ідентичність героїнь у романах “За Перекопом є земля” А. Левкової та “Доця” Т. Горіха Зерня. Дослідження показало, що самоідентифікація персонажок – це динамічний процес, який протягом певного часу формується та змінюється під впливом історичних, культурних та соціальних чинників.

У першому підрозділі увага була зосереджена на пошуку коріння головної героїні роману “За Перекопом є земля”, що відбувається через відкидання імперських міфів та нав'язаних батьківських уявлень. Важливу роль у знаходженні втраченого “я” відіграє взаємодія з багатонаціональним простором та історичні зміни. Оксана поступово відкриває українську і кримськотатарську культури, переосмислює російські наративи і віднаходить національну ідентичність. Майдан та окупація Криму утверджують обрану національну свідомість персонажки.

У другому підрозділі було доведено, що головна героїня роману “Доця” знаходить себе у допомозі іншим, волонтерстві та боротьбі. Таким чином, жінка утверджує свій вибір на користь українського народу. Ідентичність виступає результатом свідомих дій людини в певних обставинах.

У третьому підрозділі було проаналізовано топоси Криму і Донбасу та їхній вплив на формування самосвідомості персонажок. Простір постає не лише тлом для подій, а й важливим учасником усіх подій. Оксана, втрачаючи рідні простори, повною мірою приймає нову утверджену ідентичність; Доця, приїхавши у Донецьк чужою, з часом починає сприймати його як власний дім і залишається там, борючись за нього до кінця. Таким чином, крізь боротьбу і моральний вибір закріплює свою національну приналежність.

Отже, проведене дослідження вказує, що ідентичність героїнь формується як складний процес, де поєднується історичний контекст, соціальні взаємини, боротьба та особистісний досвід. Національна самосвідомість є результатом довгих пошуків, що здійснюються через пам'ять, втрату, спротив та допомогу.

ВИСНОВКИ

Поняття національної ідентичності надзвичайно важливе у сучасному світі. Вона є складним процесом, що протягом часу може змінюватися, трансформуватись або навіть руйнуватись під впливом різних чинників: історичних, соціальних, культурних. Незважаючи на те, що ця тема досить активно вивчалася українськими дослідниками, наразі бракує комплексного дослідження, що аналізує самоідентифікацію як індивідуальний досвід персонажа.

У першому розділі дослідження, проаналізовано основні праці, які досліджують поняття ідентичності у художній літературі. Визначено, що вона постає динамічним процесом, а література в свою чергу окреслює, що впливає на вибір національної свідомості головних героїв. Важливим чинником виступає мова, вона відображає належність до певної соціальної чи етнічної групи. Для дослідження романів “За Перекопом є земля” та “Доця” застосовано постколоніальний метод та студії травми. Особливого значення набуває поняття ідентичності як гібридного процесу та думка про “креольську свідомість”. Актуальними стають питання генерації, пам’яті поколінь та травматичного письма.

Було досліджено формування ідентичності героїні “За Перекопом є земля” шляхом відкидання нав’язаних міфів і поступового переосмислення свого коріння. Важливу роль у цьому процесі відіграє багатонаціональний півострів, знайомство із представниками різних етнічних груп, а також історичні зрушення. Авторитарність батька змушує головну героїню шукати власне “я”, а спілкування із Алією, Альоною, Оленою Василівною показує їй новий погляд на півострів. Відкриття таємниці свого діда, який служив в НКВС, змушує Оксану переглянути своє коріння та відкинути нав’язані родинні ідеали.

Дослідження показало, що вирішальним чинником у визначенні своєї національної приналежності стає Майдан та окупація Криму. Ці історичні зрушення змушують Оксану вкотре обдумати своє місце в цьому просторі і

зробити вирішальний вибір. Головна героїня роману “За Перекопом є земля” зрештою робить свідомий вибір на користь України.

Було проаналізовано, що в романі “Доця” формування ідентичності відбувається через чин та боротьбу. Персонажка опиняється на Донбасі не з власної волі, спочатку почувається там чужою, але з часом утверджує своє місце в соціумі і стає жінкою-воїном в умовах війни. Дівчина обирає залишитися і боронити свою землю до кінця. Важливим чинником виступає мова, адже дівчина цілеспрямовано обирає спілкуватися українською в російськомовному просторі, що теж вказує на свідомий вибір національної приналежності. Опрацьовано, що ідентичність у романі “Доця” постає як результат свідомих дій.

Застосовуючи студії травми досліджено, що окремої уваги заслуговують стосунки Доці з бабою Олею. Саме від неї головна героїня вчиться не здаватися та захищати рідний дім, що вказує на значення категорії генерацій і пам’яті покоління. Також у контексті теоретичного підходу травматичних студій визначено, що роман “Доця” належить до жанру травматичного письма, а героїня переживає колективну травму війни – і саме через осмислення цієї травми відбувається становлення нової ідентичності.

Розглянуто, що авторка показує самоусвідомлення як процес, що динамічно формувалася. Героїня в кінці твору вже є зовсім іншою, а її свідомість пройшла через випробування і втрати.

У дослідженні проаналізовані топоси Криму та Донбасу, які стали важливими чинниками у формуванні національної ідентичності героїнь. Розглядаємо їх не лише як тло для подій, а також як важливих учасників усіх подій, що впливає на вибір персонажок.

У романі “За Перекопом є земля” півострів постає осередком для багатьох етнічних груп, що змушує героїню перебувати в стані “порубіжжя”, не маючи приналежності до конкретної групи. Проаналізовано, що топос Криму має кілька

функцій. З одного боку, він є місцем єднання культур та історичної пам'яті. З іншого боку – місце втрати, адже після 2014 року він буде недоступний для Оксани.

Головна героїня роману “Доця” спочатку сприймає Донбас як чужий простір, проте з часом він перетворюється у рідне місце, яке жінка буде захищати. Досліджено, що авторка використала топографічну точність, детально описуючи райони, назви вулиць, об'єктів. Ця точність потрібна для повернення Донецьку українського статусу з конкретною українською історією. Важливо, що Донбас місце, де також поєднувались різноманітні етнічні групи, що ускладнюють вибір ідентичності.

Було виявлено, що обидва простори в творах є об'єктами російської агресії, що загострює переживання героїнь і вказує на важливості обрати власну ідентичність. Топоси виступають як і простір боротьби, і простір дому, і простір втрати.

У ході роботи було виконано поставлені завдання, а саме:

1. Визначено теоретичні засади дослідження ідентичності в літературі.
2. Окреслено специфіку аналізу художнього твору крізь призму постколоніальної критики та студій травми.
3. Досліджено особливості національного ставлення головної героїні в умовах превалювання імперських міфів.
4. Проаналізовано роль чину та волонтерства у формуванні ідентичності головної героїні роману “Доця”.
5. Визначено топоси Донбасу та Криму як чинників національного самовизначення.

Отож, романи “За Перекопом є земля” та “Доця” мають важливе значення для сучасного літературного процесу, адже за допомогою цих творів можемо розглянути індивідуальний досвід формування ідентичності. Таким чином, література постає не лише засобом зображення дійсності, а й інструментом осмислення національної свідомості

Список використаної літератури:

1. Агеєва В. П. Пам'ять, спогад та ідентичність: досвід сучасної української літератури. *Tertium non datur: проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX–XXI ст.: колективна монографія*. 2014. С. 185–205.
2. Алієва З. Імагологія в літературі: національні стереотипи та конструювання ідентичності в художній літературі. *Scientific Collection “InterConf+”*. 2023. No 151. с. 263-267.
3. Бутько Д. П. Конструювання ідентичності в романі “За Перекопом є земля” Анастасії Левкової. Анастасії Левкової: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавр. Київ: НаУКМА, 2024. 50 с.
4. Висіч О. Свій/чужий у просторі кримського роману Анастасії Левкової “За Перекопом є земля”. *Геопоетичні стратегії сучасних літературознавчих досліджень*. 2023. С. 69–73.
5. Голенко Д. Екзистенційна проблематика роману Т. Горіха Зерня “Доця”. Кваліфікаційна робота бакалавра. Київ. Національний університет “Києво-Могилянська академія”, 2024.
6. Горінов П. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки української держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10. 2022. С. 26-30.
URL: http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf
7. Горіха Зерня Т. “Доця” К.: Білка, 2019. 285 с.
8. Гребенюк Т. Роман “Доця” Тамари Горіха Зерня: стратегії творення ефекту співпричетності. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2020. Vol. VIII/2. С. 203–213.

9. Григоренко Т. Проблема культурної ідентичності у творчості В. Домонтовича (на матеріалі роману “Без ґрунту”) // *Tertium non datur* : проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX-XXI ст. : колективна монографія. 2014. С. 258-297.
<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/924e08ad-fef7-45e2-9022-d1d38073c331/content>
10. Гундорова Т. Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи. Постколоніалізм. Генерації. Культура. 4-те вид. Київ, 2014. С. 30
11. Дашко Н. С. Проблема національної ідентичності в малій прозі Людмили Таран. *Wroclawska Ukrainistyka: Lingua. Litterae*. 2022. С. 1-8
12. Донченко Л. Художні моделі національної ідентичності: монографія / Лариса Донченко. Київ: КНТ, 2014. 220 с.
13. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 558 с.
14. Козярук А. Авторська інтерпретація онімного простору в романі Анастасії Левкової “За Перекопом є земля”. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. 2024. № XXI. С. 24–29.
15. Котик І. За Перекопом є земля — роман виховання по-кримськи // *Читомо*. URL:<https://chytomo.com/za-perekopom-ie-zemlia-roman-vykhovannia-po-krymsky/> (дата звернення: 09.05.2026)
16. Коцарев О. “Доця”: пригодницький роман про війну, який проситься в серіал // *Texty.org.ua*. 17.02.2020. URL:
https://texty.org.ua/articles/99927/Doca_prygodnyckyj_roman_pro_vijnu_jakyj_p_rosytsa-99927/ (дата звернення: 09.05.2026)
17. Левкова А. “За Перекопом є земля” К.: Лабораторія, 2023. 392 с.
18. Лисак Н. Національна ідентичність та національні образи в літературі: розходження і точки дотику/ Н. С. Лисак. Наукові праці [Чорноморського

- державного університету імені Петра Могили комплексу “Києво-Могилянська академія”]. Сер.: Філологія. Літературознавство. 2011. Т. 168, Вип. 156. С. 76-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2011_168_156_17
19. Лисий І. Культурна ідентичність: культурні виміри націй у баченні М. Гібернау/І. Я. Лисий. Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. 2014. Т. 154. С. 11-18.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAfr_2014_154_4
20. Логвинюк А. Моделі національно-культурної ідентичності у прозі Оксани Забужко (бакалаврська робота). Національний університет “Києво-Могилянська академія”. 2022. С. 1 - 45. URL:
<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e79411c8-f83f-4ee0-afa0-5b23159540f6/content>
21. Матвієнко В. Е. Художнє осмислення психотравматичного досвіду війни у збірках Бориса Гуменюка “Вірші з війни” та “Блокпост” // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019 № 40 том 1. С. 63-66.
URL: https://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v40/part_1/17.pdf
22. Павлишин М. Постколоніальні риси в сучасній українській культурі // Ятрянъ.
URL: <https://yatran.com.ua/blog/kozaki-v-yamayc-postkolonyaln-risi-v-suchasny-ukransky-kultur/> (дата звернення 09.05.2026)
23. Подоляк К. “За Перекопом є земля”. Кримський роман про пошук ідентичності// Радіо Свобода. URL: <https://ua.krymr.com/a/krymskyi-roman-anastasia-levkova-za-perekopom-ie-zemlia/32445251.html> /(дата звернення : 09.05.2026).
24. Пойда О. Концепція національної ідентичності в художньому світопросторі Олекси Стороженка// *Українська література: історичний досвід і перспективи*. 2024. № 3 С. 31-45

25. Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. Чернівці : Книги – ХХІ, 2018. 272 с.
26. Проскурова С. Дискурс національної ідентичності в українській та польській гуманітаристиці на зламі ХХ – ХХІ століть/ С. Проскурова. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Історичні науки. 2009. Вип. 12. С. 281-287.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_i_2009_12_33
27. Пухонська О. Я. Від історії до Донбасу: ідентичнісний простір війни в романі Тамари Горіха Зерня "Доця"/ О. Я. Пухонська. Закарпатські філологічні студії. 2021. Вип. 15. С. 207-212.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2021_15_41
28. Ренчка І. Є. Мовна поведінка та мовна стійкість українців в умовах російсько-української війни (за романом Тамари Горіха Зерня "Доця"). Українська мова: науково-теоретичний журнал. 2020. № 3. С. 75–91.
29. Розінкевич Н.В. Екокритичний аналіз роману "Доця" Тамари Горіха Зерня // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки. 2025. № 1 С. 89-101.
URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/53102/1/Rozinkevych_VLNU_2025.pdf
30. Романенко О. Ідентичність нації та тексту: як сучасна українська література формує інтенсивні образи національної ідентифікації. Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки. 2016. № 7. С. 112-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Litpro_2016_7_23
31. Романенко О. Феномен травматичного письма (Олександр Терещенко "Життя після 16:30"). *Синопсис: текст, контекст, media.* 2021. Т. 27(2), С. 42–50.
URL: <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/462>

32. Романенко О. Хаос війни та криза ідентичності: типологічні домінанти оповіді про травму в сучасній українській літературі. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2023. № 2(34). С. 107-111.
33. Рудійко І. “За Перекопом є земля”: як читати український Крим?// Тиждень. 08.09.2023.
URL:<https://tyzhden.ua/za-perekopom-ie-zemlia-iak-chytaty-ukrainskyj-krym/>
(дата звернення: 05.05.2026).
34. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / Микола Рябчук. Київ: Критика, 2000. 303 с.
35. Саврасова-В'юн Т. Ідентичність у динаміці. Трансформація наративу в літературній казці. *Синопис: текст, контекст, медіа*. № 30(4). 2024. С. 268-277.
36. Сінченко О., Гавриловська М. Постколоніальні дослідження: український вимір // *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Філологічні науки. 2014. № 3. С. 109-113.
37. Слоневська І. Б., Пірошенко С. Ю., Калашкін О. В. Феномен “гібридної ідентичності” Г. Бгабга як концепт нової культурної діяльності// Матеріали міжнародної наукової конференції м. Wloclawek, Republic of Poland. 30-31 жовт. 2020 р.
URL:<http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/70/1687/3737-1?inline=1>
38. Старостенко Т. Травма як літературний конструкт. Мілітарна травма в українській поезії ХХІ сторіччя // *Львівський філологічний часопис*. 2025. № 18 .
URL: https://www.apfn-journal.in.ua/archive/92_2025/part_2/40.pdf
39. Тютюн В. Гендерна специфіка простору війни в романі Т. Горіха Зерня “Доця”. Синопис: текст, контекст, медіа. 2024. Т. 30, №4. С. 287-296.

URL: <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/672/522>

40. Улюра Г. “Доця”: Коли жінка убиває // *LB.ua*. 2019. 3 жовтня 2019. URL: https://lb.ua/culture/2019/10/03/438650_dotsya_koli_zhinka_ubivaie.html

41. Урись Т. Художня література як джерело формування національної ідентичності у культурній парадигмі розвитку особистості // *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. № 35. Т. 5. С. 183–190.

42. Федорів У. Дім як простір пам’яті: проблема національної ідентичності в романі Вікторії Амеліної “Дім для Дома”// *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2025. Вип. 77 с. 232-247.

URL:

<https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/viewFile/14020/14566>